

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΜΗ, Γυναίκες οικόγενεια, κοινωνία τῆς ἐμπορικῆς διασπορᾶς □ ΕΦΗ ΑΡΓΥΡΟΥ, Μηχανισμοί ἐνίσχυσης οἰκογενειῶν μέ ἀνδρικό ἐργατικό δυναμικό □ Δ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἀλιεῖα στά χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας □ ΙΩΑΝΝΑ ΜΥΛΩΝΑΚΗ, Ταξιδιώτισσες στήν Ἀνατολή □ Τ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ ἐμφύλιος Μακεδονικός Ἀγώνας □ ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΜΥΛΩΝΑΚΗ, Τό «δημόσιο βλέμμα» στόν ἐλληνικό κινηματογράφο □ ΕΥΓΕΝΙΑ ΜΠΟΥΡΝΟΒΑ, Ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις καί οἰκογενειακές ἀντιδικίες □ Σ. Ι. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΑ ΠΕΤΑΝΙΔΟΥ, Τό ἀλάτι καί οἱ ἀλυκές τῆς Λέσβου □ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 1864-1900: Σ. Ἀσδραχάς, Δ. Σπάθης, Β. Παναγιωτόπουλος, Δ. Ἀρβανιτάκης, Πόπη Πολέμη □ ΧΡΟΝΙΚΟ: Ἀντί μνημοσύνου γιά τόν Δημήτριο Ι. Πολέμη – Θεοφίλου Καΐρη τύχες, Τιμητική ἐκδήλωση γιά τήν Ἐλισάβετ Ζαχαριάδου □ Μνήμη Ἔρας Σιγάλα-Βρανούση □ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Σία Ἀναγνωστοπούλου, Ἐλένη Ἀνδριάκαινα, Δ. Ἀρβανιτάκης, Ν. Ποταμιάνος

45

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΜΕΛΙΣΣΑ

ΣΚΟΥΦΑ 58 • 10680 ΑΘΗΝΑ • Τηλ. 210 3611692
Fax 210 3600865 • www.melissabooks.com

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ HISTORICA

Κυκλοφοροῦν δύο φορές τό χρόνο

Ι Δ Ρ Υ Τ Ε Σ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΡΑΓΙΑΣ - ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΔΡΑΧΑΣ - ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ - ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δ Ι Ε Υ Θ Υ Ν Σ Η

ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΔΡΑΧΑΣ – ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ»

Περιεχόμενα

<i>Δέσποινα Βλάμη</i>	Γυναίκες, οικόγένεια, κοινωνία της έμπορικης δια- σποράς 18ος-19ος αϊ.	243
<i>Έφη Άργυροῦ</i>	Μηχανισμοί ενίσχυσης οικογενειῶν μέ ανδρικό έρ- γατικό δυναμικό	281
<i>Δημήτρης Δημητρόπουλος</i>	Ή αλιεία στά χρόνια της ὀθωμανικῆς κυριαρχίας: μιά πρώτη καταγραφή	315
<i>Ίωάννα Μυλωνάκη</i>	Ταξιδιώτισσες στήν Άνατολή καί μαρτυρίες γιά τούς Έλληνες καί τήν Έλλάδα του 19ου αιώνα	353
<i>Τάσος Κωστόπουλος</i>	Ό έμφύλιος Μακεδονικός Άγώνας (1904-1908): έκ- δοχές του κρατικού μονοπωλίου της συλλογι- κῆς μνήμης	393
<i>Άγγελική Μυλωνάκη</i>	Άνακαλύπτοντας τήν πόλη: τό «δημόσιο βλέμμα» στόν έλληνικό κινηματογράφο της δεκαετίας του '50	433
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ		
<i>Εύγενία Μπουρνόθα</i>	Έμπορικές επιχειρήσεις καί οικογενειακές αντιδι- κίες	447

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Στρατής Ι. Άναγνώστου - Θεοδώρα Πετανίδου	Τό άλάτι καί οί άλυκές τής Λέσβου: μιά έρευνα στόν λεσβιακό ήμερήσιο τύπο τής περιόδου 1912- 1940	456
--	---	-----

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 1864-1900

Σπύρος Ι. Άσδραχάς	Προσλαλιά	467
Δημήτρης Σπάθης	Ένας άθλος πού χρειάζεται ύποστήριξη	470
Βασίλης Παναγιωτόπουλος	Έ μάχη τής βιβλιογραφίας	476
Δημήτρης Άρβανιτάκης	Άπό τή βιβλιογραφία στην ιστορία	480
Πόπη Πολέμη	Δώρα καί αντίδωρα	486

ΧΡΟΝΙΚΟ

	Άντί μνημοσύνου γιά τόν Δημήτριο Ι. Πολέμη	490
Πόπη Πολέμη	Θεοφίλου Καΐρη τύχες	490
Πηνελόπη Στάθη	Μιά τιμητική έκδήλωση – Γιά τή ζωή καί τό έργο τής Έλισάβετ Ζαχαριάδου	496

IN MEMORIAM

Τόνια Κιουσοπούλου	Έρα Σιγάλα-Βρανούση	503
--------------------	---------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Σία Άναγνωστοπούλου	Έ νησιωτική κοινωνία τής Άνδρου στό όθωμανικό πλαίσιο	505
Έλένη Άνδριάκαινα	Έ θία σέ μεταβατικό στάδιο	512
Δημήτρης Άρβανιτάκης	Άντιβραϊκό κλίμα στά Έπτάνησα, τέλη του 19ου αϊ.	519
Νίκος Ποταμιάνος	Τά πρώτα βήματα του έλληνικού φασισμού	525
	Βιβλία πού έλαβαν Τά Έστορικά	532

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ:

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ, ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ», ΣΚΟΥΦΑ 58, 10680 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 2103611692 - FAX. 2103600868 - www.melissabooks.com

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: € 13 - ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΓΙΑ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ (2 ΤΕΥΧΗ): € 26
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ: € 43 - ΓΙΑ ΤΙΣ ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ: € 47

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: «ΦΑΣΜΑ» ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΕΝΗΣ
ΕΚΤΥΠΩΣΗ, ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: «ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ» Α.Ε.

ISSN 1105-1663

© ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ»

Άπαγορεύεται ή έν όλω ή έν μέρει ανατύπωση, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή
τών κειμένων χωρίς τήν έγγραφη άδεια του εκδότη.

Τό τεύχος αυτό των Έστορικων κυκλοφόρησε τόν Άνουάριο του 2007.

Τεκμηρίωση

Τό άλάτι καί οί άλυκές τής Λέσβου: μά έρευνα στόν λεσβιακό ήμερήσιο τύπο τής περιόδου 1912-1940

Η έρευνα πού άφορα στήν ιστορία τής άλοπιγίας καί τών άλυκων τής Έλλάδας, καί ειδικά ή άρχαιακή, είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Αυτό σέ μεγάλο βαθμό όφείλεται στήν έλλειψη σχετικών πηγών ή στήν κακή κατάσταση τών έλληνικών άρχείων, όπου οί πηγές αυτές έναπόκεινται. Έτσι, ίσως, έρμηνεύεται καί τό γεγονός ότι οί περισσότερες μελέτες πού άφορούν στήν ιστορία έλληνικών άλυκων είδαν τό φώς τής δημοσιότητας ύστερα από σχετική έρευνα στα βενετσιάνικα άρχεία¹. Δυσχερής είναι εξάλλου καί ή έρευνα σέ άρχεία τών άλυκων,

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στό πλαίσιο του εύρωπαϊκού διαπεριφερειακού προγράμματος ALAS (: All About Salt), ενός προγράμματος πού είχε ως κύριο στόχο τήν τοπική ανάπτυξη τεσσάρων σχετικά άπομονωμένων περιοχών τής Μεσογείου (Πολιχνίτος Λέσβου, Φιγκέρα ντά Φός Πορτογαλίας, Άγχίαλος Βουλγαρίας καί Πιράν Σλοβενίας) μέσα από τό άλάτι καί τίς άλυκές τους, πού άποτελοϋν τοπικούς πόρους, κοινούς καί για τίς τέσσερις περιοχές. Στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού δημιουργήθηκε στόν Πολιχνίτο Λέσβου τό πρώτο Μουσείο Άλατος στήν Έλλάδα. Περισσότερα για τό ALAS δίνονται στήν ιστοσελίδα: <http://www.aegean.gr/alas/general.htm>.

Γιά τή διάθεση τών άρχείων τους εύχαριστοϋμε τή Δημοτική Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, τά Γ.Α.Κ. Νομού Λέσβου, καθώς καί τόν Γ. Σκουφο, εκδότη τής εφημερίδας *Δημοκράτης*. Πά τήν άποδελτίωση του ύλικού εργάσθηκε ή φιλόλογος Εύαγγελία Βατζάκη.

1. Βλ. ένδεικτικά τίς μελέτες τών: Α. Πανοπούλου, «Άλυκές καί παραγωγή άλατιου στήν Πελοπόννησο μέ βάση τό Άρχείο Grimaní (1698-1700)», *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Άθήνα 1987-1988, σ. 305-329· τής ίδιας, «Οί τεχνικές του άλατιου στήν Πελοπόννησο τό 17ο αιώνα μέ άφορμή δύο άνέκδοτα σχέδια τών άλυκων τής Μεθώνης καί τής Κορώνης», *Τό έλληνικό άλάτι*, Πρακτικά Η΄ Τριημέρου Έργασίας Πολιτιστικού καί Τεχνολογικού Ίδρύματος τής ΕΤΒΑ, Άθήνα 2001, σ. 156-165· Μ. Κολουβά-Καράλέα, «Οί άλυκές στή Ζάκυνθο: παραγωγή καί εκμετάλλευση (16ος αϊ.)», π. *Τά Ίστορικά*, τ. 6, τχ. 10, 1989, σ. 47-74· Μ. Λαμπρινού, «Οί άλυκές τής Λευκάδας», π. *Άρχαιολογία*, τχ. 49, 1993, σ. 61-65· Μ. Άρακαδάκη, «Οί άλυκές τής Έλούντας μέσα από τίς έπιστολές του Ζενο

Τό άλάτι καί οι άλυκές τής Λέσβου

τά όποια είναι κατακερματισμένα ή άκόμα είναι καταγεγραμμένα σέ γλώσσες ή γραφές πού δέν χρησιμοποιούνται πιά. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις τών νησιών του Άνατολικού Αιγαίου καί συγκεκριμένα τής Λέσβου.

Άρκετά στοιχεία γιά τή λειτουργία τών άλυκών τής Λέσβου κατά τήν όθωμανική περίοδο δημοσιεύτηκαν άπό τούς Σιφναίου² καί Άναγνώστου³, τά όποια όί έρευνητές άντλησαν άπό τή βιβλιογραφία τής έποχής καί τήν άντίστοιχη σύγχρονη, καθώς καί άπό τήν άποδελίωση έλληνικών ιδιωτικών καί εκκλησιαστικών άρχείων. Στήν παρούσα έργασία διερευνάται ή συνέχιση τής λειτουργίας τών άλυκών τής Λέσβου κατά τό χρονικό διάστημα 1912-1940, δηλαδή κατά τίς τρεις πρώτες δεκαετίες μετά τήν άπελευθέρωση του νησιού. Η πρωταρχική ιδέα νά έρευνηθούν τά άρχεία τών άλυκών του νησιού, Πολιχνίτου καί Καλλονής, δέν ευοδώθηκε, άφού ή έρευνα αυτή άπεκάλυψε εξαιρετική ένδεια στοιχείων γιά τό συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, άκόμη καί στό άρχείο τών άλυκών Πολιχνίτου, τό πλουσιότερο μεταξύ τών δύο άλυκών. Γιά τόν λόγο αυτό, πραγματοποιήθηκε, μεταξύ άλλων, άποδελίωση τών λεσβιακών έφημερίδων τής ίδιας έποχής, όί όποιες είναι κατατεθειμένες σέ τοπικά άρχεία καί βιβλιοθήκες.

Η ιστορία του λεσβιακού τύπου ξεκινά τό 1877, μέ τήν έκδοση ενός δεκαπενθήμερου περιοδικού ποικίλης ύλης, του *Πιττακού*, άπό τόν δάσκαλο Γαβριήλ Χα-

(1640-1644)», *Τό άλάτι καί οι άλυκές ως φυσικοί πόροι καί ως έναλλακτικοί πόλοι τοπικής άνάπτυξης*, Πρακτικά του Τελικού Συνεδρίου του Προγράμματος ALAS, Έπιμέλεια: Θ. Πετανίδου, Η. Dahm, Λ. Βαγιάννη, Μυτιλήνη, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2002, σ. 102-115· Π. Μιχαηλάρης, «Άπό τό Ίόνιο στή χώρα τών Γρισώνων: τά ταξίδια του λευκαδίτικου άλατιού τόν 18ο αιώνα», *Τό έλληνικό άλάτι*, ό.π., σ. 166-171· του ίδιου, «Γύρω άπό τήν παραγωγή άλατιού στήν Ζάκυνθο τόν 18ο αιώνα», *Πρακτικά ΣΤ΄ Πανιωνίου Συνεδρίου*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 371-380· του ίδιου, «Άλυκές Λευκάδας (18ος αί.): άνάπτυξη μέσα σέ συνθήκες παρακμής», *Άνάπλαση καί άξιοποίηση τών άνενεργών άλυκών Έπτανήσου (Κέρκυρας, Λευκάδας καί Ζακύνθου)*, Πρακτικά Διεπιστημονικού Συνεδρίου του Κέντρου Μελετών Ίονίου καί Νομαρχιακής Αυτόδιοίκησης Λευκάδας. Έπιμέλεια: Θ. Καλαφάτης, Θ. Πετανίδου, Ζ. Συνοδινός, Άθήνα, Νομαρχιακή Αυτόδιοίκηση Λευκάδας - Νεφέλη, 2003, σ. 51-60· Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, *Τό έλληνικό άλάτι*, Πρακτικά Η΄ Τριμήρου Έργασίας Πολιτιστικού καί Τεχνολογικού Ίδρύματος τής ΕΤΒΑ, Άθήνα 2001, σ. 447· Θ. Καλαφάτης, Θ. Πετανίδου, Ζ. Συνοδινός (έπιμ.), *Άνάπλαση καί άξιοποίηση τών άνενεργών άλυκών Έπτανήσου (Κέρκυρας, Λευκάδας καί Ζακύνθου)*, Πρακτικά Διεπιστημονικού Συνεδρίου του Κέντρου Μελετών Ίονίου καί Νομαρχιακής Αυτόδιοίκησης Λευκάδας, Άθήνα, Νομαρχιακή Αυτόδιοίκηση Λευκάδας, 2003, σ. 344.

2. Εύρυδική Σιφναίου, «Οί άλυκές στό όθωμανικό Άρχιπέλαγος καί τή Μικρασία: Ίδιοκτησία, διαχείριση καί εκμετάλλευση άπό τό δημόσιο καί τόν ιδιωτικό τομέα», *Τό έλληνικό άλάτι*, ό.π., σ. 172-182.

3. Στρατής Άναγνώστου, «Στοιχεία γιά τό άλάτι καί τίς άλυκές τής Λέσβου κατά τή διάρκεια τής τουρκοκρατίας (1462-1912)», *Τό άλάτι καί οι άλυκές ως φυσικοί πόροι*, ό.π., σ. 116-130.

Στρατής Ι. Αναγνώστου - Θεοδώρα Πετανίδου

ραλαμπίδη Φίλιο. Ωστόσο η έκδοση της *Σάλπιγγος*, της πρώτης λεσβιακής πολιτικής εφημερίδας, κατέστη δυνατή μόλις στις 17 Μαρτίου 1909, εξαιτίας της άρνησης, μέχρι τήν παραπάνω ήμερομηνία, των αρμοδίων όθωμανικών αρχών να παραχωρήσουν τη σχετική άδεια έκδοσης⁴. Από ένα σύνολο 100 εφημερίδων που εκδόθηκαν από τό 1909 ως τό 1940, όπως τουλάχιστον τις κατέγραψε ό έρευνητής Αντώνης Πλάτων⁵, αποδελτιώθηκαν όκτώ συνολικά εφημερίδες, όι μόνες πού εΐναι κατατεθειμένες σε διάφορα τοπικά αρχεία ή βιβλιοθήκες. Συγκεκριμένα, στό πλαίσιο της παρούσας εργασίας αποδελτιώθηκαν όι εφημερίδες *Σάλπιγξ* από 16 Φεβρουαρίου 1910 έως 24 Δεκεμβρίου 1927, *Λαϊκός Άγών* από 4 Δεκεμβρίου 1911 έως 15 Σεπτεμβρίου 1913, *Λέσθος* από 12 Αύγουςτου έως 31 Δεκεμβρίου 1913, από 1 Ίανουαρίου έως 30 Ίουνίου 1914 καί από 1 Ίανουαρίου έως 30 Ίουνίου 1915, *Έλεύθερος Λόγος* από 12 Σεπτεμβρίου 1916 έως 31 Δεκεμβρίου 1932, *Ταχυδρόμος* από 20 Μαΐου 1925 έως 13 Νοεμβρίου 1936 καί *Έξέλιξις*, 1940 πού εΐναι κατατεθειμένες στη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Μυτιλήνης, ή εφημερίδα *Λεσβιακή Ήχώ* από 7 Ίουνίου 1933 έως 24 Δεκεμβρίου 1940 πού βρίσκεται στά Γ.Α.Κ. του Νομού Λέσθου, καί ή εφημερίδα *Δημοκράτης*, ή μόνη πού εξακολουθεΐ νά βρίσκεται καί σήμερα σε κυκλοφορία, από 1 Ίανουαρίου 1928 έως 31 Δεκεμβρίου 1940, τά φύλλα της όποίας εΐναι κατατεθειμένα στά γραφεία του εκδότη της Γώργου Σκούφου.

Όι άλυκές της Λέσθου κατά τον 19ο αΐωνα

Κατά τά μέσα του 19ου αΐωνα υπάρχουν στη Λέσθο τρεις έν λειτουργία άλυκές: του Πολιχνίτου (Polhinit ή Fezleke), της Καλλονής, ένω μιá τρίτη άλυκή, πού βρισκόταν στό Πέραμα της Γέρας, έγκαταλείφθηκε μάλλον κατά τή δεκαετία 1860. Ή παλαιότερη στό νησί άλυκή εΐναι της Καλλονής, ή όποία διαπιστώνεται ότι λειτουργούσε ήδη τό 1548, ένω ή έναρξη της λειτουργίας της άλυκής του Πολιχνίτου τοποθετείται μεταξύ των έτων 1548 καί 1581. Άς σημειωθεί ότι παράλληλα μέ τις διαρκώς διογκούμενες ανάγκες χρήσης του άλατιού στην οικιακή οικονομία (άρτυση καί συντήρηση τροφίμων), τή θυρσοδεψία (τό έργοστάσιο Σουρλάγκα λειτουργούσε στό Πέραμα από τό 1833), τήν κτηνοτροφία, τυροκομία καί άλιεία, μεγάλες ποσότητες άλατιού χρησιμοποιούνταν για τό άλάτισμα του ελαιοκάρπου πριν από τή σύνθλιψη του στους ελαιόμυλους ή στά ελαιοτριβεία,

4. Βλ. σχετικά Αντώνης Πλάτων, «Ή ιστορία της λεσβιακής δημοσιογραφίας», π. *Μυτιλήνη* (έκδοση Φ.Ο.Μ.), τ. Δ΄, Μυτιλήνη 1991, σ. 190, καί Στρατής Αναγνώστου, «Ή Λέσθος στά τέλη του 19ου αΐωνα, σύμφωνα μέ ένα άφιέρωμα της άθηναϊκής εφημερίδας ό Άγών», *Λεσβιακό Ήμερολόγιο 2000 Άριστέϊδη Κουτζαμάνη*, Μυτιλήνη 2000, σ. 161-162.

5. Α. Πλάτων, *ό.π.*, σ. 195-208.

Τό άλάτι καί οί άλυκές τής Λέσβου

καθώς καί στήν παρασκευή σαπώνων. Μάλιστα, αρκετές φορές ή λειτουργία τών άλυκων του νησιου είναι συναφής με τήν παραγωγή έλαιολάδου. Έτσι εξηγείται ή διακοπή τής άλατοπαραγωγής στήν άλυκή Καλλονής, εξαιτίας του παγετου που ένέσκηψε στή Λέσβο τό χειμώνα του 1850 καί κατέστρεψε σημαντικό αριθμό έλαιοδένδρων⁶.

Η λειτουργία τών άλυκων Λέσβου κατά τήν περίοδο 1912-1940

Όπως επισημαίνεται από τον λεσβιακό τύπο τής εποχής, άμέσως μετά τήν κατάληψη τής Λέσβου από τον έλληνικό στρατό (8 Νοεμβρίου έως 8 Δεκεμβρίου 1912) καταγράφηκαν τρεις άλυκές: μία έν ενεργεία στή Σκάλα Πολιχνίτου καί δύο έγκαταλειμμένες, στό Πέραμα τής Γέρας καί στήν Καλλονή. Όστόσο, τό πρόβλημα που άνέκυψε με τό ιδιοκτησιακό καθεστώς τών άλυκων τής Λέσβου δεν θίγεται παρά μόνο έμμεσα στον τύπο⁷. Πρόκειται ουσιαστικά γιά τή διαχείριση τών προσόδων τών πρώην όθωμανικών καί έν συνεχεία ελληνικών άλυκων, ή όποία είχε εκχωρηθεί από τό 1881 στή Διοίκηση του Όθωμανικού Δημοσίου Χρέους⁸. Μετά τήν κατάληψη τών λεγομένων «Νέων Χωρών» από τον ελληνικό στρατό, κατά τή διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, οί ξένοι διαχειριστές τής Διοίκησης του Όθωμανικού Δημοσίου άπαιτούσαν νά συνεχίσουν νά διαχειρίζονται τίς προσόδους τών συγκεκριμένων άλυκων. Όμως, τό ιδιοκτησιακό καθεστώς τών άλυκων αυτών, καθώς καί οί πρόσοδοί τους, πέρασαν άμέσως στή δικαιοδοσία του Έλληνικού Δημοσίου. Συγκεκριμένα, οί άλυκές του νομου Λέσβου ύπήχθησαν στό τμήμα του Μονοπωλίου του άλατος τής Γενικής Διοίκησης τών (καταληφθεισών) νήσων του Αιγαίου⁹.

Η διαχείριση, ώστόσο, τών άλυκων, όχι μόνο τής Λέσβου, αλλά καί τής Ελλάδας γενικότερα, καθίστατο προβληματική, λόγω τής συχνής διακοπής τών θαλάσσιων συγκοινωνιών που επιβάλλονταν γιά μεγάλα χρονικά διαστήματα, ιδιαίτερα σέ έμπόλεμες περιόδους (Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος, μικρασιατική εκστρατεία), αλλά καί σέ περιόδους ειρήνης, λόγω κακών καιρικων συνθηκών ή άλλων άδιευκρίνιστων λόγων. Έτσι, συχνά παρατηρούνταν έλλειψη άλατιου¹⁰. Τήν κατάσταση έπιδείωνε άσφαλώς καί ή έλευση στή Λέσβο τών χιλιάδων Μικρασιατών προσφύγων του πρώτου διωγμου (1914) καί τής μικρασιατικής κατα-

6. Πά περισσότερες λεπτομέρειες καί ειδικότερα τον τρόπο λειτουργίας, τό νομικό καθεστώς τών άλυκων, καί τήν τεχνολογία κατά τή διάρκεια τής όθωμανικής περιόδου (1462-1912) βλ. Σ. Αναγνώστου, *Στοιχεία γιά τό άλάτι*, ό.π.

7. έφ. *Λαϊκός Αγών*, 10 Φεβρ. 1913, άρ.φ. 187.

8. Βλ. σχετικά Σ. Αναγνώστου, *Στοιχεία γιά τό άλάτι*, ό.π., σ. 118.

9. έφ. *Λέσθος*, 22 Άπρ. 1914, άρ.φ. 629.

10. π.χ. έφ. *Σάλπιγξ*, 23 Φεβρ. 1918, άρ. 2023.

Στρατής Ι. Αναγνώστου - Θεοδώρα Πετανίδου

στροφής (1922). Έτσι, τό 1917 έπιβλήθηκε ή διανομή άλατος μέ ειδικά δελτία, τά όποια έπρεπε νά κατέχουν οί καταναλωτές προκειμένου νά προμηθεύονται άλάτι¹¹, άποτέλεσμα, κι αύτή, τής δυσμενοῦς άπό άποψη οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών περιόδου.

Η άδυναμία κάλυψης τών διατροφικών αναγκών του λεσβιακού και του προσφυγικού πληθυσμού σέ άλάτι, αλλά πιθανώς και οί μεγαλεπήβολες σκέψεις ότι οί άλυκές τής Λέσβου θά μπορούσαν νά τροφοδοτήσουν μέ άλάτι όλη τήν Έλλάδα, όδήγησε τους άρμοδίους στην άπόφαση νά προτείνουν τήν έπαναλειτουργία τών άλυκών Καλλονής και τή δημιουργία άλυκών στην Άποθήκα τής Άγρας, «λαμπρών» όπως του Πολιχνίτου¹². Άνάλογες ήταν και οί προτάσεις για τίς άλυκές στην Λήμνο, ένώ παράλληλα προτεινόταν νά «τακτοποιηθεί ή έκμετάλλευση» τής έν λειτουργία άλυκής Πολιχνίτου, στην Σκάλα Πολιχνίτου¹³. Θεωρείται, ώστόσο, έξαιρετικά άμφίβολη ή ύλοποίηση τών προτάσεων αυτών, τουλάχιστον σύμφωνα μέ τά στοιχεία τής παρούσας άποδελτίωσης.

Μέ στόχο άσφαλώς τήν αύξηση τής παραγωγής άλατιού στην Λέσβο, αλλά και τήν Έλλάδα, τό 1919 άποφασίστηκε άπό τήν έπόμενη παραγωγική περίοδο νά καλλιεργείται μεγαλύτερη έκταση στην άλυκή του Πολιχνίτου. Αυτό, σέ συνδυασμό μέ τήν έγκατάσταση στην άλυκή άντλιών και πετρελαιομηχανών για τή διακίνηση τής άλμης, άναμενόταν νά αύξήσει τό στρώμα του άλατος στά άλοπήγια σέ 25 έκατοστά πάχος, αντί τών 10 έκατοστών που άνερχόταν έως τότε¹⁴. Άν και ούτε αύτή ή άπόφαση τεκμηριώνεται άπό τήν παρούσα άποδελτίωση, ό στόχος τής έκμηχάνισης φαίνεται ότι τελικά έπιτεύχθηκε, άφου άπό τήν έπόμενη χρόνια ή άλυκή ήταν πολύ παραγωγικότερη (>45%). Άπό τήν άλλη, αν και καθυστερημένα, ή επένδυση τής επέκτασης φαίνεται ότι προχώρησε, άφου τόν Ιούνιο του 1921 έλαβε χώρα άναγκαστική άπαλλοτρίωση του περίξ χώρου τής άλυκής για νά περιληφθεί σέ αύτήν¹⁵.

Πάντως, τό ζήτημα τής επάρκειας άλατος έπιλύθηκε προσωρινά τήν περίοδο 1919-1922, όταν στό πλαίσιο τής μικρασιατικής έκστρατείας προσαρτήθηκαν στην Έλλάδα τό θιαέτι τής Σμύρνης και ή περιφέρεια τών Κυδωνιών. Η παραγωγή τών άλυκών που λειτουργούσαν στίς περιοχές αυτές άνερχόταν τό 1919 σέ 365.000 τόνους¹⁶ (πίν. 1). Η επάρκεια του άλατος που έπιτεύχθηκε ύστερα άπό τήν προσωρινή προσάρτησή τους στην Έλλάδα, είχε κατά πάσα πιθανότητα ως άποτέλεσμα και τή μείωση τής τιμής του άλατος κατά 5 λεπτά τήν όκά τό

11. έφ. Σάλπιγξ, 9 Δεκ. 1917, άρ.φ. 1961.

12. έφ. Λαϊκός Άγών, 28 Μαρτ. 1913, άρ.φ. 224.

13. έφ. Λέσθος, 23 Άπρ. 1914, άρ.φ. 630.

14. έφ. Έλεύθερος Λόγος, 20 Δεκ. 1919, άρ.φ. 979.

15. έφ. Έλεύθερος Λόγος, 23 Ιουν. 1921, άρ.φ. 1426.

16. έφ. Σάλπιγξ, 26 Ιουλ. 1919, άρ.φ. 2442.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Παραγωγή τών άλυκων του βιλαετίου τής Σμύρνης καί τής περιφέρειας Κυδωνιών

Άλυκή (Όνομα άλυκής - Περιοχή)		Παραγωγή (τόνοι)
Κιουλούκ	Μάκρη	8.000
Τσάμ Άλτή	Φώκαια	250.000
Άδά	Φώκαια	60.000
Άλή Άγά	Μαινεμένη	9.000
Τσανδαρλή	Πέργαμος	8.000
Βακούφ	Πέργαμος	12.000
Σαρμουσάκ	Κυδωνίες	5.000
Βειλίκ	Κυδωνίες	13.000
Σύνολο		365.000

Πηγή: έφ. Σάλπιγξ, 26 Ιουλ. 1919, άρ. φ. 2442.

1920¹⁷. Αύτή, πάντως, είναι καί ή μόνη περίπτωση μείωσης τιμής πού καταγράφηκε καθ' όλη τήν περίοδο έρευνας (πίν. 2), χωρίς αύτή νά πρέπει άναγκαστικά νά θεωρηθεΐ ότι ήταν καί ή μοναδική.

Όστόσο, ή μικρασιατική καταστροφή καί ή όριστική άπώλεια τών μικρασιατικών άλυκων πού άνήκαν στή ζώνη τής έλληνικής κατοχής, σέ συνδυασμό μέ τήν έκ νέου καί σέ μεγαλύτερο αριθμό έλευση στή Λέσβο χιλιάδων Μικρασιατών προσφύγων, επανέφερε δραματικά τό ζήτημα τής επάρκειας του άλατος στό νησί. Έτσι, τό 1922, οί άρτοποιοί τής Λέσβου διαμαρτυρήθηκαν για τήν παντελή έλλειψη άλατος, «συνεπεία τής όποίας θά άναγκασθώσι νά παρασκευάζουν τόν άρτον άνάλατον»¹⁸. Τά νέα αύτά δεδομένα καθιστούν πλέον επιτακτική τήν επαναλειτουργία τής άλυκής τής Καλλονής, έγκαταλελειμμένης ήδη από τό 1850. Έτσι, τό 1923 είναι τό έτος κατά τό όποιο καταγράφονται οί πρώτες ποσότητες άλατιού πού παρήχθησαν στήν άλυκή τής Καλλονής (πίν. 3).

Πέραν τής επάρκειας άλατος στό νησί, ή λειτουργία τών δύο άλυκων συνέβαλε καί στήν επαγγελματική άποκατάσταση έκοντοντάδων λεσβιακών καί προσφυγικών οικογενειών. Γι' αύτό καί ή προσωρινή παύση τής καλλιέργειας τής άλυκής του Πολιχνίτου κατά τά έτη 1930-1932 –για άγνωστους λόγους– άποτελέσε μεΐζον ζήτημα, πού άπασχόλησε όλόκληρη τήν περιφέρεια του Πολιχνίτου. Από τόν τύπο τής έποχής άναδεικνύεται ότι οί άλυκές άποτελοΐσαν σημαντικό κεφά-

17. έφ. Σάλπιγξ, 18 Μαρτ. 1920, άρ.φ. 2633.

18. έφ. Έλεύθερος Λόγος, 10 Νοεμ. 1922, άρ.φ. 1839.

Στρατής Ι. Αναγνώστου - Θεοδώρα Πετανίδου

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ή διακύμανση τής τιμής του άλατος, όπως προκύπτει από τήν αποδελτίωση του λεσβιακού τύπου κατά τά έτη 1914-1935

ΕΤΟΣ	ΤΙΜΗ
1914	Τό Μονοπώλιο διαθέτει λιανικώς τό άλάτι μέ τιμή 20 λεπτά τήν όκά (έφ. Λέσθος, 30 Άπρ. 1914, άρ.φ. 636)
1917	Ή τιμή διάθεσης του άλατος μειώνεται από τό Μονοπώλιο στά 15 λεπτά ή όκά (έφ. Λέσθος, 24 Ίουν. 1914, άρ.φ. 682)
1920	Ή τιμή διάθεσης του άλατος μέ δελτάρια ήταν 45 λεπτά ή όκά (έφ. Σάλπιγξ, 12 Δεκ. 1917, άρ.φ. 1963)
1922	Μείωση κατά 5 λεπτά τήν όκά (έφ. Σάλπιγξ, 18 Μαρτ. 1920, άρ.φ. 2633)
1923	Αύξηση κατά 0,06 τό κιλό (έφ. Σάλπιγξ, 3 Άπρ. 1922, άρ.φ. 3231)
1923	Αύξηση κατά 10 λεπτά τό κιλό (έφ. Σάλπιγξ, 19 Ίαν. 1923, άρ.φ. 3471)
1925	Αύξηση κατά 20 λεπτά για τήν εξυπηρέτηση έσωτερικού αναγκαστικού δανείου (έφ. Σάλπιγξ, 28 Μαρτ. 1925, άρ.φ. 4104)
	Αύξηση κατά 10 λεπτά τό κιλό (έφ. Έλεύθερος Λόγος, 4 Μαΐου 1925, άρ.φ. 2566)
	Αύξηση από 1,10 δραχμές σε 1,50 δραχμές τό κιλό (χονδρική πώληση) (έφ. Έλεύθερος Λόγος, 16 Ίουλ. 1925, άρ.φ. 2628)
	Αύξηση κατά 30 λεπτά τό κιλό για τό άλάτι που προορίζεται για γεωπονική και θιομηχανική χρήση (έφ. Ταχυδρόμος, 29 Νοεμ. 1925, άρ.φ. 5)
1926	Αύξηση από 1,50 δραχμές σε 1,95 δραχμές τό κιλό (έφ. Σάλπιγξ, 23 Άπρ. 1926, άρ.φ. 4420)
1927	Αύξηση από 1,95 δραχμές σε 2,10 δραχμές τό κιλό (έφ. Έλεύθερος Λόγος, 6 Ίουν. 1927, άρ.φ. 3182)
1930	Τό Ύπουργείο Οικονομικών επιτρέπει, μέ έγκύκλιο του προς τίς Διοικητικές και Οικονομικές άρχές, τή χορήγηση άλατος από τίς άλυκές του Κράτους μέ έλαττωμένες τιμές για πάστημα (άλιαν) προϊόντων όπως κίτρα, έλιές, τυρί, ψάρια κλπ. που προορίζονται για εξαγωγή στο έξωτερικό (έφ. Ταχυδρόμος, 13 Δεκ. 1930, άρ.φ. 1571)
1932	Αύξηση από 2,10 δραχμές σε 2,40 δραχμές τό κιλό (έφ. Έλεύθερος Λόγος, 25 Μαΐου 1932, άρ.φ. 4663)
1935	Αύξηση από 1 Ίουλ. 1935 κατά 10 λεπτά τό κιλό προς ένίσχυση του ταμείου μεταλλευτών (έφ. Ταχυδρόμος, 9 Ίουλ. 1935, άρ. φ. 2757)

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Έτησια παραγωγή άλατιού στίς λεσβιακές άλυκές κατά τήν περίοδο 1889-1929 (σέ τόνους)

Έτος	Άλυκή Καλλονής	Άλυκή Πολιχνίτου	Σύνολο παραγωγής νησιού
1889		2.000	
1907		5.000	
1908		5.120	
1912		6.000	
1919	–	5.615	5.615
1920	–	8.231	8.231
1921	–	9.088	9.088
1922	–	8.789	8.789
1923	3.021	8.564	11.585
1924	4.615	8.196	12.811
1925 ³³	6.076	8.491	14.567
1926	9.544	8.070	17.614
1927	12.407	9.099	21.506
1928 ³⁴	–	–	–
1929 ³⁵	(10.423)	(8.389)	(18.812)

Πηγές: Γιά τό έτος 1889: Cuinet Vital, *La Turquie d'Asie*, τ. 1, Παρίσι 1890, σ. 364. Γιά τό έτος 1907: Σταύρος Τάξης, *Συνοπτική Ίστορία καί Τοπογραφία τής Λέσβου*, Κάιρο 1909, σ. 117. Γιά τό έτος 1908: Μιχαήλ Στεφανίδης, *Χυμεία καί Λέσθος. Τό Δημαρχικόν Χυμείον Μυτιλήνης καί Βιβλιογραφία Λέσθου*, Τεργέστη 1909 [φωτομηχανική άνατύπωση: Μυτιλήνη, Πανεπιστήμιο Αίγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Άνθρωπολογίας, 1994], σ. 18, ύποσημ. 2. Γιά τό έτος 1912: Γενική Διοίκησης Νήσων Αίγαίου, *Διάφοροι Μελέται περί τών νήσων - Α΄ Λέσθος*, [Μυτιλήνη] 1913, σ. 42. Γιά τά έτη 1919-1929: Π. Ν. Παπās, λήμμα «Μυτιλήνη», *Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια* (Δρανδάκη), τ. 17, Α΄ έκδοση, σ. 927.

λαίο γιά τήν οικονομική ζωή τής περιοχής, άφοϋ μέ τή λειτουργία τους συντηρούνταν 200 καί πλέον οίκογένειες¹⁹.

Σέ γενικές γραμμές ό ήμερήσιος τύπος άναδεικνύει τίς δυσχέρειες τής επιχείρησης παραγωγής άλατος καί στήν Έλλάδα, ιδίως στήν Παλαιά, όπου τό άρνητικό ισοζύγιο παραγωγής κατά καιρούς όδήγησε σέ άθρόες εισαγωγές άλατος από τό έξωτερικό²⁰. Άν καί ή προσάρτηση τών «έν καλή καταστάσει» άλυκων τής Νέας Έλλάδας άμβλυσε τό πρόβλημα, δέν τό έλυσε ώστόσο. Πάντως οί γενικές ύποδείξεις γιά «περισσότερο, καλλίτερο καί εύθηνότερο μαγειρικό άλας» φαίνεται, του-

19. έφ. *Δημοκράτης*, 5 Μαρτ. 1932, άρ.φ. 1082.

20. έφ. *Λέσθος* 24 Ίουν. 1914, άρ.φ. 682.

Στρατής Ι. Αναγνώστου - Θεοδώρα Πετανίδου

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Τεχνικά χαρακτηριστικά καί έργα τῶν ἀλυκῶν τῆς Λέσβου γύρω στό 1929

Χαρακτηριστικά ἀλυκῆς	Ἄλυκή Καλλονῆς	Ἄλυκή Πολιχνίτου	Σύνολο νήσου
Μέγεθος	Ἀριθμός / Ἴκταση (τ.μ.)		
Ἐξωτερικῶν δεξαμενῶν (γκιόλια)	45 / 315.000	41 / 350.000	86 / 665.000
Ἐσωτερικῶν δεξαμενῶν (ψηστρες)	25 / 220.000	21 / 305.000	46 / 525.000
Δεξαμενῶν κρυσταλλώσεως (τηγάνια)	9 / 82.000	23 / 135.000	32 ³⁶ / 217.000
Διακίνηση ἀλμῶν	Ἴπποδύναμη (ἀριθμός ἵππων)		
	40	55	95
Ἀνθρώπινο δυναμικό	Ἀριθμός ἐργατῶν		
	100-160	100-160	200-320

Πηγὴ: Π. Ν. Παπᾶς, λήμμα «Μυτιλήνη», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια* (Δρανδάκη), τ. 17, Α' ἔκδοση, σ. 927.

λάχιστον μέ βάση τὰ συμπεράσματα πού προέκυψαν ἀπό τήν παρούσα ἀποδελτίωση, νά ἐπικεντρώθηκαν σέ ἐπί μέρους μέτρα πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή.

Σύμφωνα μέ τίς περιγραφές, οἱ ἀλυκῆς τῆς Λέσβου λειτουργοῦσαν μέ τή μέθοδο τῶν διαδοχικῶν δεξαμενῶν ἐξάτμισης, ἀλλά δέν εἶναι σαφές ἂν ἡ μέθοδος ἦταν συνεχοῦς ἢ διακεκομμένης πήξεως²¹. Τά τεχνικά χαρακτηριστικά τῶν ἀλυκῶν φαίνονται στόν πίνακα 4. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καί μιὰ δημοσίευση τῆς μειοδοτικῆς δημοπρασίας ἐκχώρησης τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐξορύξεως, συλλογῆς καί συγκεντρώσεως τῶν ἀλάτων καί διαμορφώσεως τῶν σωρῶν τῆς ἀλυκῆς Πολιχνίτου, πού δημοσιεύθηκε τό ἔτος 1918. Σύμφωνα μέ τήν προκήρυξη αὐτή, τό Ὑπουργεῖο τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καθόριζε τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν τόν ὁποῖο ἔπρεπε νά προσλάβει ὁ μειοδότης ἐργολάβος, καθὼς καί τίς ὑποχρεώσεις του ἀναλυτικά (τήν ἐξόρυξη καί συγκέντρωση τῶν ἐξορυσσόμενων ἀλάτων σέ μικροῦς σωρούς στά ἀλοπήγια, τή συλλογή, μεταφορά καί ἐναπόθεσή τους στά «ἀλώνια», τή διαμόρφωση τῶν σωρῶν σέ κανονικές πυραμίδες καί τή στέγασή τους μέ κεραμίδια). Καθοριζόταν, ἐπίσης, ἐκ τῶν πρότερων ἡ ποσότητα τῆς ἡμερήσιας παραγωγῆς τῆς ἀλυκῆς (τουλάχιστον 300 τόνοι), καθὼς καί ἡ ἀναλυτικὴ καταγραφή τῶν ἐργασιῶν κάθε μέρας, ἐνῶ ὡς ὑπεύθυνος ἐπόπτης τῆς εὐρυθμῆς λειτουργίας τῆς διοριζόταν ἀρμόδιος δημόσιος ὑπάλληλος μέ τόν τίτλο «Ἐπιτηρητής»²².

21. στό ἴδιο.

22. ἐφ. *Ἐλεύθερος Λόγος*, 29 Ἰουλ. 1918, ἀρ.φ. 564.

Τέλος, ή έναρξη τών έργασιών τών λεσβιακών άλυκων άποτελοϋσε σύν τοίς άλλοις σπουδαίο κοινωνικό γεγονός γιά τίς ευρύτερες περιφέρειες του Πολιχνίτου καί τής Καλλονής. Η τελετή του άγιασμου, πού πραγματοποιήθηκε στην άλυκή τής Καλλονής μέ τήν ευκαιρία τής συγκέντρωσης τών άλάτων τής παραγωγής του 1940, καί ή συνακόλουθη δεξίωση²³ άποτελούν άψευδείς μάρτυρες του παραπάνω ίσχυρισμου.

Χρήση, κατοχή καί λαθρεμπόριο του άλατος στό νομό Λέσβου

Καθ' όλη τή μελετούμενη περίοδο, τό άλάτι διακινείται από τήν ύπηρεσία του Μονοπωλίου. Άν καί κύρια χρήση του είναι ή οικιακή, τό άλάτι τής Λέσβου χρησιμοποιείται επίσης άθροα καί γιά βιομηχανικούς (βυρσοδεψία)²⁴ καί γεωπονικούς σκοπούς (άλάτισμα έλιών γιά παραγωγή έλαιολάδου). Γιά τό άλάτισμα τών έλιών, οί κάτοικοι έφοδιάζονται μέ τήν άπαραίτητη ποσότητα άλατος από τήν ειδική Άποθήκη του Μονοπωλίου, βάσει υπεύθυνης βεβαίωσης τής οικείας Γεωργικής Έπιτροπής γιά τήν ποσότητα τών έλιών πού διαθέτουν²⁵.

Η μονοπωλιακή διάθεση του άλατος από τό έλληνικό κράτος, όπως συνέβαινε καί sé άλλα προϊόντα (π.χ. καπνό, σπίρτα, οινόπνευμα, παιγνιόχαρτα), δημιούργησε προϋποθέσεις λαθρεμπορίας. Άξιο έπισήμανσης επίσης είναι καί τό γεγονός ότι διακινητής λαθραίου άλατιού θεωρούνταν όποιοσδήποτε πολίτης είχε στην κατοχή του πάνω από 10 όκάδες ή 15 χιλιόγραμμα άλατος καί δέν τό είχε δηλώσει στην Οικονομική Έφορεία. Μόνο ύστερα από τή σχετική δήλωση, λάμβανει τή σχετική άδεια κατοχής, άφου προηγουμένως είχε καταβάλει τή διαφορά τής τιμής τών ποσοτήτων άλατος πού κατείχε²⁶.

Στίς λεσβιακές έφημερίδες πού άποδελτιώθηκαν, καταγράφονται οί παρακάτω κατασχέσεις καί συλλήψεις έμπόρων πού μετέφεραν ποσότητες άλατος λαθρεμπορικής προέλευσης:

1914: κατάσχεση άρκετών όκάδων λαθρεμπορικού άλατος στό κατάστημα Κομνηνάκη²⁷

1915: κατάσχεση 1.700 + 200 όκάδων λαθραίου άλατος στίς άλυκές Καλλονής - Πολιχνίτου²⁸

23. έφ. Έξέλιξις, 2 Σεπτ. 1940, άρ.φ. 24.

24. έφ. Σάλπιγξ, 12 Όκτ. 1914, άρ.φ. 1014.

25. έφ. Σάλπιγξ, 9 Δεκ. 1917, άρ.φ. 1961.

26. έφ. Σάλπιγξ: 3 Άπρ. 1922, άρ.φ. 3231 καί 23 Άπρ. 1926, άρ.φ. 4420· έφ. Έλεύθερος Λόγος: 4 Μαΐου 1925, άρ.φ. 2566, 6 Ιουν. 1927, άρ.φ. 3182 καί 25 Μαΐου 1932, άρ.φ. 4663· έφ. Ταχυδρόμος: 23 Άπρ. 1926, άρ.φ. 171 καί 25 Μαΐου 1932, άρ.φ. 1920.

27. έφ. Λέσθος, 16 Ιουλ. 1914, άρ.φ. 701.

28. έφ. Σάλπιγξ, 16 Άπρ. 1915, άρ.φ. 1166.

Στρατής Ι. Ἀναγνώστου - Θεοδώρα Πετανίδου

1918: κατάσχεση 50 ὀκάδων ἄλατος²⁹

1928: κατάσχεση λαθραίου ἄλατος πού μεταφερόταν ἀπό 12 πολίτες κοντά στήν ἄλυκή Κοντοπουλίου Λήμνου³⁰

1929: κατάσχεση 25 ὀκάδων ἄλατος λαθρεμπορικής προέλευσης, στό Κοντοπούλι τῆς Λήμνου³¹

1935: κατάσχεση 1.085 κιλῶν λαθραίου ἀλατιοῦ σέ ἰστιοφόρο, στήν παραλία Βούκρανος τῆς Λήμνου³².

Στρατής Ι. Ἀναγνώστου - Θεοδώρα Πετανίδου

29. ἐφ. *Σάλπιγξ*, 4 Ἰαν. 1918, ἀρ.φ. 981.

30. ἐφ. *Ἐλεύθερος Λόγος*, 28 Αὐγ. 1928, ἀρ.φ. 3553.

31. ἐφ. *Δημοκράτης*, 23 Ἰαν. 1929, ἀρ.φ. 139.

32. ἐφ. *Ταχυδρόμος*, 4 Ἰουλ. 1935, ἀρ.φ. 2753.

33. Οἱ λεσβιακές ἐφημερίδες *Σάλπιγξ* καί *Ταχυδρόμος* δημοσιεύουν διαφορετικές στατιστικές πληροφορίες γιά τίς παραχθείσες ποσότητες τῶν ἄλυκῶν τῆς Λέσβου. Ἐπειδή ἀγνοοῦμε τήν ἀκριθῆ προέλευση ὄλων αὐτῶν τῶν στατιστικῶν, δέν εἶναι δυνατή ἡ ἐξαγωγή ὁποιοῦδήποτε συμπεράσματος (ἐφ. *Σάλπιγξ*, 23 Νοεμ. 1926, ἀρ.φ. 4544 καί *Ταχυδρόμος*, 14 Ἰουλ. 1926, ἀρ.φ. 238).

34. Εἶναι ἄγνωστος ὁ λόγος τῆς ἀπουσίας στατιστικῶν στοιχείων γιά τό ἔτος 1928.

35. Εἶναι ἄγνωστος ὁ λόγος, γιά τόν ὁποῖο τά στατιστικά στοιχεῖα τοῦ ἔτους 1929 τίθενται μέσα σέ παρένθεση. Πιθανῶς νά πρόκειται γιά τήν ἐκτιμώμενη καί ὄχι τήν παραχθείσα ποσότητα ἄλατος.

36. Ὁ ἀριθμός τῶν τηγανιῶν πού ἀναφέρεται στό συναφές λήμμα «Μυτιλήνη» τῆς *Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας*, μᾶλλον ἐκ παραδρομῆς, εἶναι 95.